

İSLÂM DİNİNDE UYGULANAN MÂLÎ KEFFÂRETLER VE SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ

Veli SIRIM^a

Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 25 Ocak 2021

Kabul: 3 Haziran 2021

Makalenin Türü:

Araştırma Makalesi

JEL Sınıflandırma:

Z39

H31

D91

M31

Anahtar Kavramlar:

Keffâret

Gelir Dağılımı

Sosyal Adalet

ÖZ

İslâm dini temerküzü (servetin belli ellerde toplanmasını) reddeder. Bunun yerine infak (harcama) temelli bir toplumsal ve ekonomik yapı kurgular. Bu yapı bireylerin kendi iradeleriyle gerçekleştirdikleri ibadet ve görevlerle kurgulanır. İnfak temelli toplumun yapı taşlarından birisi de keffâretlerdir. Zekât, kurban, fitır sadakası ve sadaka-i cariyeye uygulamalarının yanı sıra keffâretler de infak temelli bir toplumsal ve ekonomik yapının ortaya çıkmasında çok önemli bir rol üstlenmektedir. Keffâret, Allah'ın emrettiği bir ibadetin terki, ibadet esnasında bir yasağın çiğnenmesi, kasten veya bilmeyerek bir haramın işlenmesi sonucu bir yükümlülük olarak ortaya çıkar. Bir köle azad etmek, belli sayıda fakiri doyurmak ve giydirmek gibi yollarla bu yükümlülüğün yerine getirilmesi aynı zamanda sosyo-ekonomik neticeleri de ortaya çıkarır. Müslümanlar keffâret görevini yerine getirirken bir yandan işledikleri günahları affettirmek, manevî açıdan temizlenmek ve uhrevî cezâdan kurtulabilmek için hareket ederlerken, diğer yandan toplumsal bir faydaya da aracılık ederler. Keffâret sorumluluğunun yaygın olarak fakirleri doyurma ve onları giydirme yoluyla ifâ edilmesi halinde dar gelirliğin harcama gücü artacak, piyasada mal ve hizmetlere olan talep canlanacak, bu da ekonomik kalkınmaya önemli bir katkı sağlayacaktır. Böyle bir gelişme ise barış, kardeşlik, dayanışma, yardımlaşma gibi güzel davranışların yaşandığı örnek bir toplumun inşası için uygun bir zemin hazırlayacaktır. Bu makalede keffâretlerin yerine getirilmesiyle ortaya çıkacak sosyo-ekonomik neticeler üzerinde durulacaktır.

^a**Sorumlu Yazar:** Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, E-posta: vsirim@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8130-6153>

Kaynak göster: Sırım, V. (2021). İslâm Dininde Uygulanan Mâlî Keffâretler ve Sosyo-Ekonomik Yönleri. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 7(1), 89-110

FINANCIAL KAFFARAHS (REDEMPTIONS) APPLIED IN ISLAM AND THEIR SOCIO-ECONOMIC ASPECTS

Veli SIRIM^b

Namık Kemal University, Turkey

ARTICLE INFO

Article history:

Received: Jan. 25, 2021

Accepted: Jun 3, 2021

Article Type:

Research Article

JEL Classification:

Z39

H31

D91

M31

Keywords:

Kaffarah (Redemption)

Income Distribution

Social Justice

ABSTRACT

Islam rejects concentration of wealth in the hands of major individuals. Instead, it constructs a social and economic structure based on infak (spending). This structure is constructed with the worship and duties performed by individuals of their own free will. One of the basic elements of the spending-based society is kaffarah. In addition to the practices of zakat, sacrifice, sadaqah fitr and sadaqah cariyah (ongoing charity), kaffarah also plays a very important role in the emergence of a social and economic structure based on donations. The kaffarah emerges as an obligation as a result of the abandonment of a prayer commanded by Allah, the violation of a prohibition during worship, deliberate or unconscious commitment of a haram. The fulfillment of this obligation by means of freeing a slave, feeding and dressing a certain number of poor people also brings about socio-economic consequences. While Muslims fulfill their duty of kaffarah, on the one hand, they act to have their sins forgiven, to be cleansed spiritually and to get rid of the otherworldly punishment, on the other hand, they mediate a social benefit. If the responsibility of kaffarah is fulfilled by feeding the poor and dressing them, the spending power of the low-income will increase, the demand for goods and services in the market will revive, and this will make a significant contribution to economic development. A positive development in the economic field will prepare a suitable ground for the construction of an exemplary society in which good behaviors such as peace, brotherhood, solidarity and cooperation are experienced. This article will focus on the socio-economic consequences of the practices of kaffarah.

^b**Corresponding Author:** Assoc. Professor, Namık Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Lecturer of the Department of economic History, E-mail: vsirim@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8130-6153>

To cite this article: Sirim, V. (2021). Financial Kaffarahs (Redemptions) Applied in Islam and Their Socio-Economic Aspects. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 7(1), 89-110

© IZU International Research Center for Islamic Economics and Finance. All rights reserved.

GİRİŞ

İslâm dini insanın hatâ yapma özelliğini asla göz ardı etmez. İslâm'a göre insan hatâ yapmaya, günah işlemeye elverişli olarak yaratılmıştır. İnsanı isyan özelliği bulunmayacak şekilde yaratılan meleklerden ve herhangi bir sorumluluk ve mükellefiyet taşımayan hayvanlardan ayıran en temel özelliği hatâ işleyebilmesi ve bu hatâsından yine kendi iradesiyle dönebilmesidir.

İslâm, işlediği hatâ ve günahından dönme iradesini gösteren insan için işlediği bu suçun manevî ve âhirete yönelik cezâsından kurtulabilmesi için tevbe ve bağışlanma kapısını açık tutmuştur. İşlenen günahların manevî cezâsından kurtulabilme adına, yine kişinin dünyevî özellik ve imkânlarına göre bir takım maddî ve mâlî telâfi imkanları sunmuştur. Bunları “mâlî keffâretler” başlığı altında değerlendirmemiz mümkündür.

Her ne kadar keffâret konusu, dinî bir kuralın çiğnenmesinin Hukûkullah'a (Allah'a ait haklara) ilişkin ahrete yönelik neticelerini telâfi etmeye, işlenen günahın affedilmesini Allah'tan istemeye yönelik bir imkân ve mükellefiyet olduğu, bu yüzden özellikleri cihetiyle dinin ibadetler kısmına giren ve taabbüdü (kulluğa yönelik) vasıf taşıyan hükümleri arasında yer aldığı (Yaran, 2002: 180) genel kabul gören bir yaklaşım olsa da, belirlenen keffâretlerin ağırlıklı olarak mâlî özellik taşıması, toplum ve kul hakkına ilişkin neticelerini kaçınılmaz bir şekilde ön plana çıkarmaktadır. Özellikle “mâlî kefareter” olarak nitelediğimiz bu keffâret uygulamalarının fakir, muhtaç, hattâ hürriyetinden mahrum insanlara yönelik olması, bu olgunun sosyal ve ekonomik sonuçlarının olduğunu açıkça göstermektedir.

İslâm Hukuku kaynaklarında keffâretler genellikle ilgili oldukları ibadet (Oruç ve Hacc gibi), fiil (yemin ve katl gibi) ve durumla (kadınlara özel haller gibi) ilgili bahislerde yer verilmiştir. Konuyla ilgili kitap, makale, yüksek lisans tezi ve doktora tezi şeklinde gerçekleştirilen çalışmalarda ise keffâretlerin ya cezâ yönü, ya ibadet yönü, ya da kulun ahiret sorumluluğundan kurtulma yönü ağırlıklı olarak işlenmiştir. Yaptığımız literatür taraması neticesinde konunun sosyo-ekonomik yönü ve yansımalarına dair doğrudan bir çalışma yapılmadığını, keffâretlerin sosyal barış, birlik ve bütünlüğünü sağlama ve pekiştirme yönüyle birlikte, toplumdaki ekonomik canlanmaya, üst gelir grubundan alt gelir grubuna gelir transferinin sağlanmasına, toplumsal gelir dağılımındaki adaletin sağlanmasına yaptığı katkıya dair herhangi bir çalışmanın yapılmadığını tespit ettik. Buradan hareketle bu alana bir ışık tutma, bu konu çerçevesinde yeni ve daha kapsamlı çalışmalara kapı aralama düşüncesiyle böyle bir makale çalışmasını gerçekleştirme ihtiyacı duyduk.

Bu makalede öncelikle keffâretlerle ilgili kavramsal bir değerlendirme yapılmış, ardından keffâretlerin gerekçesi olan fiil, hatâ ve suçlar üzerinde durulmuştur.

Bu bölümde keffârete konu olan ibadet veya fiillerle ilgili bilgi verilmiş, keffâretlerin uygulama şartları üzerinde İslâm hukukçularının görüş ve yorumlarına yer verilmiştir. En son olarak da keffâretlerin sosyo-ekonomik açıdan yansımaları ve neticeleri üzerinde durulmuş, geçmişten günümüze yaşanan hadiseler ışığında değerlendirmeler yapılmıştır.

KAVRAMSAL DEĞERLENDİRME

Keffâret terimi, Arapça ke-fe-ra fiilinden türetilmiş, “bir şeyi örtmek, bürümek” mânâlarına gelen bir mastardır. İstilah olarak günahı örtten, günahın kendisiyle bağışlandığı amelleri yerine getirme (İbn Manzûr, 1994: V/144), işlenen bir günahın telâfisi için belirlenmiş mâlî veya bedenî cezânın yerine getirilmesi (Gönenç, 1992: II/329), günah ve hataları örtücü, telâfi edici kurban, oruç, köle azad etme ve sadaka gibi davranışları (Katar, 2002: 177) ifade eder.

Keffâret ödemeye *Tekfir*, ödeyen mükellefe *Mükeffir* adı verilir. Keffâretler ukûbet yani “cezâ” mânâsı taşıyan ibadetlerdendir (Bilmen, 1985: VIII/19).

Şâri (İslâm’ın hükümlerini koyan Allah), dinin belli yasaklarını çiğneyen kullarına, bir yandan cezâ niteliği taşıyan diğer yandan mağfîret vesilesi olan bir takım malî ve bedenî ibadetleri o günaha keffâret olarak yüklemiştir. Bunlar köle azad etme, fakirleri doyurma veya giydirme ve oruç tutma gibi yükümlülüklerdir (Yaran, 2002: XXV/179).

Keffârette dinin belirli yasaklarını ihlâl edici bir eylem, bu eylemi yerine getiren bir kişi ve bu kişinin hem cezâsına karşılık hem de Allah’tan bağışlanma dilemek gayesiyle yükümlü tutulduğu köle azad etme, fakiri doyurma ve giydirme, oruç tutma gibi malî veya bedenî vasıfta vecibeler (Yaran, 2002: 179) söz konusudur.

Keffâret, işlenmiş bir suç ve günahın cezâsı olabileceği gibi, yerine getirilemeyen bir ibadetin yerine geçecek şekilde bir ibadet de olabilir. Farz olan Ramazan orucunu belirli mazeretlerden dolayı tutamayan bir kişinin fakirleri doyurması gibi. Bu yönüyle keffâret ibadetle cezâ arasında bir konuma sahiptir. Bu özelliğinden dolayı keffâret “cezâ-i teabbüdî” olarak anılmıştır (Udeh, 1977: II/253).

İslâm Hukukuna göre keffâretler, Şâri’ tarafından türleri, miktarları tayin ve takdir edilmiş cezâlardır. Bu yüzden Şâri’ tarafından açık hükümlerle emrettiği yerlerde keffâret gerekirken, emredilmeyen uygulamalarda ise gerekmeyecektir (Udeh, 1977: II/253).

İSLÂM HUKUKUNDA MÂLÎ KEFFÂRETLER

Keffâret olarak belirlenen uygulamaların hem ibadet hem ukûbet (ceza) yönü vardır. Aslında ukûbet yönü de bir nevi ibadetin tamamlayıcı yönünü teşkil eder. Zira taabbüdî (kulluk ve ibadetle ilgili) olan bir amelin hatâen yerine getirmemesi veya bozulmasının uhrevî neticeleri olacaktır ve keffâretler bu neticelerin telâfisine yönelik, işlenen günahın Allah tarafından affedilmesine vesile olma özelliğini taşır. Taabbüdî olmasının en önemli yönü bahse konu olan keffâretlerin yine Şâri' tarafından belirlenmesidir. Bu yüzden fıkıh literatüründe tafsilatlı olarak ele alınan keffâret konusunun ana kaynakları, İslâm dininin de iki temel kaynağı olan Kitap (Kur'an-ı Kerîm) ve Sünnet(Hadis-i Şerif)'tir. İslâm âlimleri bu iki temel kaynağı esas alarak, geçen zamanla ortaya çıkan yeni gelişmeler ve durumları yorumlamışlar ve içtihadta bulunmuşlardır (Yaran, 2002: XXV/180).

Kitap ve Sünnette belirtilen veya sadece Resûlüllah'ın (a.s.m.) söz ve uygulamalarıyla sabit olan keffâretler şu şekilde sıralanabilir.

Yeminden Dönme Keffâreti

Arapça bir kelime olan “yemin” lügatte güç kuvvet, sol ele göre daha kuvvetli olduğu için sağ el, şer veya uğursuzluğun zıddı olan bereket ve and içme (İbn Manzûr, 1994: XIII/458-459) mânâlarına gelmektedir. Fikhî bir terim olarak yemin, “bir şeyi, hakkı veya sözü olumlu veya olumsuz olarak Allah'ın adı ve sıfatlarından birisi ile te'kid etmek, kuvvetlendirmek” (Zuhaylî, 1989: VI/588) şeklinde tarif edilmiştir.

Allah'ın ismini anmak suretiyle “Vallâhi, Billâhi, Tallâhi” veya “Rahmân, Rahîm” gibi mübarek isimlerinden birine ya da İlahî kudret gibi zatî sıfatlarından biri üzerine yapılan yemin, kase suretiyle yapılan yemindir (Debbağoğlu, 1979: 686).

Kur'an-ı Kerîm'de yemin etmek anlamında “yemin” kelimesi ve bu kelimedenden türetilen kavramlar 25 yerde zikredilmektedir. Aynı mânâyâ gelen “kase” kelimesi ise 24 kez anılır. Kur'an-ı Kerîm'de 17 sûre yeminle başlamaktadır. Allah, 8 yerde kendi zâtı üzerine yemin etmektedir. 2 yerde Kur'an, 53 yerde de ise yarattığı bazı varlıklar üzerine yemin etmiştir (Cerrahoğlu, 1976: 169).

Benzer yemin uygulaması hadis-i şeriflerde de söz konusudur. Hz. Peygamber bir defasında “Kalpleri çeviren Zât'a yemin olsun” (Ebû Dâvûd, 1992:9/3264) bir başka defa da “Ebu'l-Kasım'ın nefsinin elinde tutan Zat-ı Zülcelâl'e yemin olsun ki” (Ebû Dâvûd, 1992:9/3265) ifadeleriyle yemin etmiştir.

Bu açıklamalara göre yemin etmek sıradan bir fiil değildir. Bir yandan bir söz ve fiil üzerinde Allah'ın bir isminin veya sıfatının şahid gösterilerek te'kid ve te'yidinin çok ciddî bir işlem olması, diğer yandan böyle bir yeminden

dönülmesi ve yeminin gereğinin ihlâl edilmesinin keffârete bağlanması İslâm dininde yeminin yerini ve önemini açıkça göstermektedir. Bu durumda yeminin keffâreti, kişinin yaptığı yemine bağlı kalmayarak yeminini bozması durumunda mutlaka yerine getirmesi gerekli bir vecibedir (Komisyon, 1999: II/16).

İslâm Hukukunda yemin keffâreti, Kitap, Sünnet ve icmâ ile sabittir (İbn Kudâme, 1405: XI/250).

Yeminin keffârete konu olabilmesi için, yemin edilen şeyin doğru veya yalan olma ihtimalinin bulunması gerekir. Yemin eden kişinin de akıllı, Müslüman ve bülûğa ermiş olması gerekmektedir (İbn Rüşd, 2004: I/442).

Şu âyet-i kerîme yemin keffâretinin sübûtunun bir delili, aynı zamanda nasıl edâ edileceğinin bir göstergesidir:

“Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığımız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffâreti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden 10 fakiri doyurmak, yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffâreti 3 gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffâreti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz” (Mâide Sûresi, 5/89).

Âyetin Arapça metninde yemin fiiliyle bağlantılı olarak zikredilen عَفَّانُمْ (akdettiğiniz) lafzından hareketle bu tür yemine “Yemin-i Mün’akide” denilmiştir ve keffârete konu olan yemin olarak bir şey hakkında “yapacağım veya yapmayacağım” şeklinde iradenin kasıtlı olarak beyanına dayanan bu tür yemin gösterilmiştir. Bu âyet doğrultusunda bahse konu olan yeminini bozan kimse şayet maddî imkâna sahipse ihtiyaç sahibi 10 fakiri doyurmak veya 10 fakiri giydirmek yahut bir köle azat etmek sûretiyle keffâreti yerine getirmekle yükümlüdür. İhtiyaç sahiplerini doyurmada ve giydirmede esas olan mükellefin ailesine sunduğu imkânları ölçü olarak almasıdır. Sayılan yükümlülükleri yerine getirmeye imkân olmayan kişi için de 3 gün oruç tutma yükümlülüğü söz konusudur (Taberî, 2000: XX/531).

İslâm alimleri yemin keffâretinin bu âyette sayılan dört şey olduğunda görüş birliğine varmışlardır. Çoğunluk yeminini bozan kimsenin bunlardan ilk üçünden birini yapmada muhayyer olduğunu, buna güç yetirememeye durumunda ise oruç tutabileceğini söylemektedir (Güleç, 1989: 453).

Âyette belirtilen keffâretler yerine getirilirken mezhepler arasında farklı yorum ve içtihatlar ortaya çıkmıştır. İmâm-ı Mâlik ve İmâm-ı Şâfi’ye göre, doyurulacak ve giydirilecek kimseler 10 kişiden az olmamalıdır. Ayrıca bu kişilerin hür ve Müslüman olması lâzımdır. Hanefilere göre de 10 kişi bir günde

doyurabileceği gibi bir kişi 10 gün süresince doyurulabilir ve bu kişilerin hür ve Müslüman olmaları gerekmez.

Fakiri doyurmak, “ibâha” ve “temlik” olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilebilir. İbâha, 10 fakiri eve davet edip sabah ve akşam yemek yedirmek; temlik ise, 10 fakire sabah akşam onu doyuracak gıda ürünlerini vermektir (Yazır, 1997: III/1802).

Fakirlerin yemek yedirilmek suretiyle doyurulmasına “ibâha” veya “temkîn” denir. Bundan maksat bir günde iki doyurucu öğündür. Bunlar akşam ve sabah yemekleridir. Hanefilere göre doyurma, fakirin doyma hissini duyması ile gerçekleşir. İmâm-ı Şafî bu konuda “temkîni” değil “temlikî”, yani yiyeceğin bizzat fakire verilmiş olmasını esas alır. Ona göre her bir fakire ayrı ayrı belirlenen miktarda yiyecek verilmelidir. Her bir fakire Fıkıh kaynaklarında belirtilen miktardaki yiyeceklerin bedellerinin verilmesini Hanefiler caiz görürken Şafî âlimler caiz görmemektedirler (Serahsî, 1331: VII/15-16).

İmâm-ı Şafî ve İmâm-ı Mâlik’e göre âyette doyurulması emredilen fakirlerin sayısının 10’dan az olmamasının yanı sıra, hür ve Müslüman olma şartı bulunur. İmâm-ı Âzam ise keffâretin 10 fakiri bir gün doyurmak suretiyle yerine geleceği gibi bir fakiri 10 gün sabah-akşam doyurmakla da mümkün olduğu görüşündedir. Fakirlerin hür ve Müslüman olmaları da şart değildir (İbn Rüşd, 2004: I/331).

Fakirlere yemek yedirmenin miktarı ve çeşidi konusunda bir nass; yani Kitap ve Sünnet’ten bir delil ve hüküm yoktur. Bu sebeple miktar ve türün belirlenmesi için örfe müracaat edilir. Yemeğin miktarı ve türü, kişinin ailesine genellikle yedirdiği yemek olarak takdir edilmiştir. Evinde ailesine yedirdiği yemeklerden daha aşağı olan şeyle yemin keffâretini yerine getiremez. Ancak bu yediklerinin benzeri veya daha değerlisini yedirmek suretiyle ödeyebilir (Sâbık, 2004: III/173).

Yemin keffâretini fakirleri doyurma tercihini esas almak sûretiyle nakit ödeme yaparak yerine getirmek de mümkündür. Bu seçeneği tercih eden kişi ailesi için yaptığı harcamaları ve Sahabenin uygulamalarını dikkate almak suretiyle, yalnız yaşıyorsa kendisine ait bir aylık gıda masrafını 30’a bölüp çıkan miktarı 10 fakire keffâret niyetiyle dağıtacaktır. Bakmakla yükümlü olduğu bir ailesi varsa, ailesine ait bir aylık gıda harcamasını 30 güne, ardından bunu aile bireylerinin sayısına böler; çıkan miktarı 10 ile çarpar ve bu tutarı 10 fakire keffâret niyetiyle dağıtır. Böylece keffâret borcunu ifâ etmiş olur (Karaman vd. 2007: II/111).

10 fakiri giydirme konusunda da benzer ölçü geçerlidir. Keffâretle yükümlü kimsenin kendisi ve ailesi için belirlediği giyim-kuşam standardı fakirleri giydirme noktasında da dikkate alınması gerekli bir ölçüdür (Komisyon, 1999:

II/16). Bu hususta kabul edilen ortak düşünce miktar ve kalitenin, keffâreti ödeyecek olan kişinin ekonomik imkânına ve ailesi için gerçekleştirdiği harcamaların ortalama seviyesine ve toplumun o zaman diliminde sahip olduğu hayat standardı dikkate alınarak belirlenmesi yönündedir (Karaman vd. 2007: II/111).

Hanefilere göre azad edilen köle Müslüman veya gayr-ı müslim olabilir. İslâm âlimlerinin çoğunluğu ise sadece Müslümandan olan köle azad edilebileceği görüşündedir (İbn Rüşd, 2004: II/299).

Bir iş için yapılan yeminin ardından, aksinin yapılmasının daha hayırlı olduğu anlaşılrsa dahi, yeminden dönüldüğü ve bozulduğu için yine keffâret gerekecektir. Hz. Peygamber'den (a.s.m.) rivayet edilen şu hadis-i şerif buna delil olarak gösterilebilir:

“Sizden birisi yemin ettiğinde, bunun aksinin daha hayırlı olduğunu görüp dönerse yemininin keffâretini versin, hayırlı gördüğü işi yapsın” (Tirmizî, T.y.: III/288).

Kitap ve Sünnet'ten aktardığımız bu delillerden hareketle İslâm alimleri, Allah'ı bir ismi veya sıfatıyla şahid göstererek verdiği sözde durmayan, yaptığı yemini yerine getirmeyen bir kimsenin keffâret olarak imkanı doğrultusunda şu seçeneklerden birisini tercih edeceğini söylemişlerdir:

- 10 fakiri sabahlı akşamlı doyurmak.
- 10 fakiri orta seviyede giydirmek.
- 1 köle azad etmek.

Her ne kadar bu üç tercihten birini seçmede serbest olursa da İslâm âlimleri insanın hak ve hürriyetlerine verdiği önemden dolayı köle azad etme seçeneğinin en faziletli tercih olduğunu ifade etmişlerdir. Âyet-i kerîmeden hareketle bu üç tercihe gücü yetmeyenler de dikkate alınmış ve 3 gün oruç tutma alternatifi sunulmuştur (İbn Kudâme, 1405: X/15).

Hacc Kurallarına Uymama Keffâreti

İslâm dininin beş temel şartından birisi olan Hacc, Müslümanlar için sosyal, siyasal ve ekonomik neticeler doğuran bir ibadet olma özelliğini taşır. Farklı coğrafya, dil, renk ve milletlerden olan Müslümanlar, yılın belli bir döneminde bu farzı edâ etmek maksadıyla toplanırlar.

İslâm Hukukçularına göre haccın rükünlerinden birisi olan ihram, hacc esnasında bazı davranışları yapmamayı gerektiren bir şarttır.

“Haram kılmak” mânâsına gelen “İhrâm”, Mikad denilen yerlerde, hacc veya umreye niyet edilerek, telbiye getirmek sûretiyle giyilen izâr ve ridâdan

müteşekkil dikişsiz iki parça örtüye denir. İhrâma giren kişiye, normal şartlarda mübâh olan bazı fiilleri yapmak haram olduğundan hacc ibadetini ifâ edecek kişinin giydiği kıyafete ihrâm denilmiştir.

Hacc ibadetine başlamak için Mikad bölgesinde ihrâma giren bir Müslüman, ihrâmlı bulunduğu süre içinde bir takım yasaklara dikkat etmek zorundadır. Bu yasaklardan bir kısmı işlenmesi halinde haccın bozulmasına sebebiyet verirken (cinsî münasebet gibi) bir kısmı bozulmasına neden olmaz (dikişli elbise giymek, Harem'in otlarını ve ağaçlarını kesmek, avlanmak gibi).

İhrâmliken yapılmaması gereken işlerden olan avlanma yasağı ve bu yasağı çiğneyenlerin yapması gerekenler bizzat Kur'ân âyeti tarafından belirlenmiştir.

“Ey iman edenler! İhrâmlı iken av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihrâmlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir cezâ vardır. (Bu cezâ), Kâ'be'ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan; veya fakirleri yedirmek sûretiyle keffaret; yahut onun dengi oruç tutmaktır. (Bu) yaptığı işin kötü sonucunu tatması içindir. Allah, geçmiştekileri affetmiştir. Fakat kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikam alır. Allah, mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir” (Mâide Sûresi, 5/95).

Bazı durumlarda hacc ibadeti esnasında mücbir sebepler ortaya çıkabilir ve elde olmayan sebeplerle hacc ibadetini tamamlama imkânı ortadan kalkabilir. Bu duruma dair yine Kur'ân-ı Kerîm'de şu âyetle açık bir hüküm vardır:

“Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam 10 gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Harâm civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin” (Bakara Sûresi, 2/196).

Bu âyetler, Hz. Peygamber'in (a.s.m.) hadis-i şerifleri ve uygulamalarından hareketle İslâm âlimleri, diğer zamanlarda helâl olduğu halde ihrâmliken yapılması yasak olan, yapılması halinde “cinâyet” olarak nitelenen bu davranışların bir cezasının olacağına hükmetmişlerdir. Konulan yasaklamanın ve onun ihlâlinin ağırlık derecesine göre bedenî ve mâlî müeyyideler öngörülmüştür. Bazı hac menâsikinin (kurallarının) terkedilmesi veya ihrâm yasaklarıyla alakalı söz konusu yükümlülükler Fıkıh kaynaklarında fidye, dem, bedene, tasadduk gibi adlarla, bazen de yapılış maksadı dikkate alınarak

“keffâret” adıyla anılmıştır (Yaran, 2002: 181). Bu keffâretlerin büyüklüğü işlenen cinâyetin (hatâanın) büyüklüğü oranında değişir. Deve veya sığır kurban edilmesini gerektiren suçlar (ihrâmdan çıkmadan önce cinsel ilişkide bulunmak gibi), bir küçük baş hayvan kurban etmeyi gerektiren suçlar (ihrâmlyken başı tıraş etmek, dikişli elbise giymek, tırnak kesmek gibi), iki küçük baş hayvan kurban etmeyi gerektiren suçlar (Kıran Haccı yapan kimsenin normal hacc yapan kişilere yasak olan bir davranışta bulunması), sadaka vermeyi gerektiren suçlar (ihrâmlının başının dörtte birinden azını tıraş etmesi gibi), bedel ödemeyi gerektiren suçlar (ihrâmlyken bir av hayvanını öldürme gibi) şeklinde bir takım tasnifler yapılarak mâlî özellikteki keffâretler tüm yönleri ve detaylarıyla ele alınmıştır (Detaylı bilgi için bkz. Maçın, 2001: 44-54).

Orucu Bozma Keffâreti

İslâm Hukuku kaynaklarında “keffâret-i savm” olarak zikredilen bu keffâret, “Ramazan orucunu eda ederken, herhangi bir mazereti olmaksızın, oruçlu olduğu ve bunu bildiği halde orucunu kasden bozan kimsenin yerine getirmesi gereken keffâret” (Komisyon, 1999:II/14) olarak tanımlanır.

Oruç bozma keffâretiyle ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de doğrudan ve açık bir delil bulunmamaktadır. Bu konudaki deliller Hz. Peygamber’in (a.s.m.) sünnet-i seniyyesinde yer almaktadır. Şu hadis-i şerifi örnek gösterebiliriz:

Bir gün Resûlullah’a (a.s.m.) bir kişi geldi ve: “Ey Allah’ın Resûlü, helak oldum” dedi. Hz. Peygamber “Seni helak eden şey nedir?” diye sordu. Adam “Oruçlu iken hanımına temas ettim” cevabını verdi. Bunun üzerine o kişiyle Resûlullah arasında şu konuşma geçti:

“Azad edecek bir köle bulabilir misin?”

“Hayır!”

“Üst üste 2 ay oruç tutabilir misin?”

“Hayır!”

“60 fakiri doyurabilir misin?”

“Hayır!”

“Öyleyse otur!”

Biz bu gelişme üzerine beklerken, Aleyhissalatu vesselam’a içinde hurma bulunan büyük bir kap getirildi.

“Soru sahibi nerede?” diyerek adamı sordu. Adam, “Benim! Buradayım!” deyince, Hz. Peygamber ona “Şu sepeti al, tasadduk et!” dedi. Adam, “Benden fakirine mi? Allah’a yemin ederim ki Medine’nin şu iki kayalığı arasında

benden fakiri yoktur!” karşılığını verdi. Bu cevap karşısında Resûlullah güldü ve “Öyleyse bunu ehline yedir!” buyurdu (Buhârî, 1987: II/684).

Resûlullah’tan rivayet edilen bu ve benzeri hadis-i şerifleri değerlendiren âlimlerin büyük ekseriyeti Ramazan orucunu bilerek ve mazeretsiz olarak bozan bir kimse için keffâret gerekeceğini kabul etmişlerdir (Bilmen, 1985: III/19).

Bu hadis-i şerifte keffâret olarak imkânlar doğrultusunda zikredilen 1 kölenin azad edilmesi, 60 fakirin doyurulması, muhtaçlara tasaddukta bulunulması veya elindeki imkân ölçüsünde aile ehline ikramlarda bulunması tamamen mâlî niteliğe sahip uygulamalardır. Nitekim bu hadis-i şeriften hareketle Fıkıh kitaplarında oruç keffâreti olarak sıralanan üç ana maddenin ikisi, yani köle azad edilmesi ve 60 fakire sabah-akşam yemek yedirilmesi, mâlî nitelikte cezâlardır ve bunların uygulanmasıyla varlıklı ve imkânı olan kişilerden fakir ve muhtaçlara bir gelir transferi gerçekleşecektir.

Bu konuda dikkat çekici bir nokta cumhur ulemaya göre hadis-i şerifte geçen sıralama gereği bu üç madde imkân çerçevesinde takip edilmesi gerekirken, Malikî fıkıhçıların böyle bir sıralamaya gerek olmadığını söylemeleri, kişileri tercihte muhayyer bırakmaları, ancak imkân varsa en faziletli tercihin 60 fakiri doyurma olduğunu ifade etmeleridir (Komisyon, 1999:II/15). Bu doğrultuda hadis-i şerifteki seçeneklerin vâcib-i müretteb (sıralı vâcib) mi yoksa vâcib-i muhayyer (seçenekli vâcib) mi olduğu konusunda farklı görüşler ortaya konulmuştur (Macit, 2005: 129).

Diğer yandan Hanefilere ve Hanbelîlere göre 10 fakirin 6 gün doyurulması da bir fakirin 60 gün doyurulması da câizdir. Onlara göre doyurmaktan kastedilen asıl maksat, yiyeceğin bizzat yedirilmesi değil, karnının doyurulmasının sağlanmasıdır. Her iki yöntemle bu durum sağlandığı için câiz görülmüştür (Çolak, 2005: 154).

Cinsel Yasakları İhlâl Etme Keffâreti

Bazı fıkıh kitaplarında keffâret çeşitleri arasında bu maddeye yer verilmez. Ancak Hz. Muhammed’in (a.s.m.) bu konu hakkındaki hadis-i şerifi sabittir ve bazı mezheb âlimlerince bu ihlâl için keffâret gerektiği belirtilmiştir (Akyüz, 1995:IV/413).

Bu yorum farklılığının temelinde doğrudan Kur’ân-ı Kerîm’de, hayızlı ve nifâşlı kadınla cinsel münasebette bulunmanın “Âdet halinde kadınlardan uzak durun ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın” (Bakara Sûresi, 2/222) emriyle yasaklanması, ancak bu yasağı çiğneyenler için bir keffâret hükmünün verilmemesi bulunmaktadır. Ancak bu özel dönemde eşyle cinsel ilişkide

bulunmanın keffâretine dair hadis-i şeriflerin bulunması sebebiyle, bazı âlimler bu yönde hüküm vermişlerdir. Şu hadis-i şerifi örnek verebiliriz:

“İbn-i Abbas’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (a.s.m.) hayız halinde hanımı ile cinsel temasta bulunan kimse için ‘Bir dinar ya da yarım dinar tasadduk etsin’ buyurdu.” (Ebû Dâvûd, 1992:I/69; II/251)

Bu hadis-i şerifi yorumlayan Ahmed bin Hanbel, Katâde ve Evzâî gibi âlimler, hayızlı eşiyle ilk gönlerde yapılan cinsel ilişki için bir dinar (4,25 gr. Altın), kanamanın azaldığı dönemde kurulan ilişki sebebiyle yarım dinar keffâret ödenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (İbn Rüşd, 2004: I/65).

Bu keffâret cezası, günahın sorumlusu için söz konusudur. İlişki kocanın zorlamasıyla olması halinde sadece kocaya, iki tarafın isteğiyle gerçekleşmişse hem kocaya hem eşine keffâret gerekir. Cinsel münasebetin kasten, unutmak sûretiyle, haram olduğunu bilmeksizin veya hayız durumunu fark etmeden gerçekleşmiş olması, cezâî mes’ûliyet açısından sonucu değiştirmeyecektir (Karaman vd. 2007: I/333)

Zihâr Keffâreti

Arapça za-he-ra kökünden türetilen *zihâr* teriminin ıstılâhî mânâsı, bir erkeğin karısını veya onun bir uzvunu neseben veya emzirme ve evlilik yoluyla nikahı kendisine ebediyen haram olan bir kadına benzetmesidir (Bilmen, 179). Zihâr uygulaması, İslâm öncesi cahiliye toplumunda talak (boşanma) yollarından birisi olarak uygulanmaktaydı. Bir kişi karısına, “Sen benim için anamın sırtı gibisin” dediğinde karısını boşamış sayılıyordu ve tekrar onunla evlenmesi imkânsız hale geliyordu (Ateş, 1996: 364). İslâm dini, kadının aleyhine olan bu talak uygulamasını kaldırmakla birlikte, bu konunun ciddiyetine binâen, zihâr yemini yapan kimse için caydırıcılık fonksiyonu da olan keffâret uygulamasını getirmiştir. Zihâr yemini yapan kişinin eşiyle tekrar bir araya gelebilmesi için zihâr keffâreti ödemeyi zorunlu kılmıştır (Komisyon, 1999: II/17).

Zihâr keffâreti âyet, hadis ve icmâ delilleriyle sabittir.

Mücâdele Sûresi 3. ve 4. âyetlerde şöyle buyrulur:

“Zihâr yaparak kadınlarından ayrılıp sonra da söylediklerinden geri dönenler, eşleriyle bir araya gelmeden önce, bir köle azad etmelidirler. İşte bu hüküm ile size nasihat veriliyor. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

“Kim (köle azad etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce peş peşe iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse 60 fakiri doyurmalıdır. Bunlar, Allah’a ve Resûlüne hakkıyla iman edesiniz, diyedir. İşte bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Kâfirler için elem dolu bir azap vardır.”

Zihâr ile ilgili hüküm bildiren bu âyetlerin nüzûl (inme) sebebine dair tefsir kitaplarında, İslâm tarihinde ilk zihâr vak'ası olarak da anlatılan hadise aktarılır. Havle binti Sa'lebe isimli bir hanım sahâbi Hz. Peygamber'e (a.s.m.) gelerek kocası Evs bin Sâmit el-Ensari'nin kendisine zihâr yaptığını söylediği, ailesinin dağılmasından kurtarması için bir çözüm istediği, bu olayın ardından bu âyetlerin nazil olduğu (Taberî, 2000: XXIII/227) bildirilmektedir.

Gerek Mücâdele Sâresi'nde yer alan âyetler, gerekse nüzûl sebebine dair hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerden hareketle İslâm alimleri, zihâr keffâreti olarak gücü yetenler için bir köle azad etmek, buna gücü yetmeyenler için 2 ay peşpeşe oruç tutmak, buna da gücü yetmeyenler için 60 fakiri doyurmaları gerektiği hükmünde icmâ etmişlerdir (Zuhaylî, XVII/596). Yine İslâm âlimlerine göre âyette belirtilen sıraya uymak esastır (İbn Rüşd, 2004: III/119).

Maddî imkân ve sağlık durumları dikkate alınarak 60 fakiri doyurma yükümlülüğünü yerine getirenler için İslâm âlimleri iki ayrı uygulama yolu göstermişlerdir. Şâfiî ve Malikîlere göre yedirilecek yemeğin 60 fakire ayrı ayrı verilmesi gerekir. Hanefîler ise bir fakirin 60 gün sabah akşam yedirilebileceği yönünde görüş ortaya koymuşlardır (Mevsilî, 1937: III/166).

Zihârda bulunmuş kimsenin zihâr keffâretini ödemediği hanımına yaklaşması ittifakla haram sayılmıştır (İbn Kudâme, 1405: VIII/9). Zira bu durumda olan bir şahsa Hz. Peygamber (a.s.m.), "Allah'ın emrini yerine getirinceye kadar ona (hanımına) yaklaşma", bir başka rivayette de "keffâreti verinceye kadar ondan uzak dur" buyurmuştur (Tirmizî, T.y.: III/503)

Hatâen İnsan Öldürme Keffâreti

Arapçada öldürme fiilinin karşılığı olarak kullanılan "katl" kelimesi, ruhun cesetten çıkarılmasına sebep olan, hayatın kullar tarafından sonlandırıldığı, insan bünyesinin tahrip edildiği fiili ifade için kullanılır (Zuhaylî, 1989: VI/217).

İslâm dini insan hayatına çok önem verir. Korunması hedeflenen temel değerlerden birisi insan hayatıdır. Çünkü insan mükerrem bir varlıktır. Bu yüzden insan hayatını koruyucu tedbirler alınmış, bir Müslümanı, zimmî veya muahid (anlaşmalı) bir gayr-ı müslimi bilerek, hatâen, taksirle veya kazâ ile öldürmenin karşılığı olarak bir takım hukukî ve cezâî müeyyideler getirilmiştir. Bu müeyyideler arasında, özellikle hatâen öldürme neticesi keffâret ödeme sorumluluğu da vardır (Komisyon, 1999: II/18).

Hatâen de olsa Şâri'in (hüküm koyucu Allah'ın) yasaklamış olduğu bir fiili işleyen kimse, kasten yapmış gibi cezâî sorumluluğa sahiptir. Fakat her ikisinin sorumluluk sebepleri farklıdır. Kasıtlı olarak suç işleyen kişinin sorumluluk sebebi Şâri'in emrine aykırı hareket etme, yasakladığı şeyi işleme, emrettiği fiili

terk etmesidir. Hatâen suç işleyenin sorumluluğunun sebebi ise, bir eksiklik, ihtiyatsızlık ve tedbirsizlikten dolayı Şâri'in emrine aykırı davranmış olmasıdır (Udeh, 1990: II/600).

Hatâen öldürme sonucu keffâret ödenme hususu Kitap ve Sünnetten delillerle sabittir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, bir mü'minin yanlışlıkla öldürülmesi durumunda maktûlün yakınlarına ödenecek diyetin yanı sıra katilin keffâret olarak ve sahip olduğu imkânlar çerçevesinde ne yapması gerektiği açıkça ifade edilmektedir:

“Yanlışlıkla olması dışında bir mü'min bir mü'mini öldüremez. Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir. Meğer ki ölünün ailesi o diyeti bağışlamış ola (Bu takdirde diyet vermez). Eğer öldürülen mü'min olduğu halde, size düşman olan bir toplumdaki ise mü'min bir köle azat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdaki ise ailesine teslim edilecek bir diyet ve bir mü'min köleyi azat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesinin kabulü için iki ay peşpeşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir” (Nisâ Sûresi, 4/92).

Kaynaklarda bu âyet-i kerîmenin nüzûl sebepleri arasında üç ayrı hadisede, bir Müslümanın yanlışlıkla katledilmesi gösterilir. Bunlardan birisi, Uhud Harbi esnasında ashabdan Huzeyfe Bin Yemân'ın babasının Müslüman askerlerce öldürülmesidir (Yazır, 1997: III/58).

Bu delillerden hareketle İslâm âlimleri hatâen veya kasta benzer şekilde öldürme fiilinde bulunan kimseye keffâret yükümlülüğünün yüklendiği konusunda icmâ etmişlerdir. Bu öldürme fiilinde öldürülenin erkek veya kadın, küçük veya büyük, öldürmenin direkt veya tesebbüben olması arasında fark yoktur (İbn Kudâme, 1405: VII/400).

KEFFÂRETLERİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ

İslâm dininin emrettiği ibadetlerin sadece kişinin âhiretine yönelik bir özelliği yoktur. Elbette bir Müslüman Allah'ın emrettiği her bir davranışı bir ibadet ve kulluk bilinciyle yerine getirir ve İslâm'a göre ibadetlerin asıl karşılığı kula âhirette verilecektir. Bununla birlikte neredeyse ibadetlerin tamamı (haram ve yasaklardan kaçınmak da ibadet grubuna dahildir) kulun dünya hayatıyla ilgili neticeler doğurur. Bunlardan bir kısmı ferdin bizzat maddî varlığıyla ilgili ve bağlantılı olduğu gibi, zekât, kurban, sadaka gibi sosyal, toplumsal ve hattâ ekonomik boyutlara sahiptir. Meselâ zekât verme mükellefiyetinde olan bir Müslüman bu ibadetini yerine getirdiğinde çok önemli bir kulluk vazifesini yerine getirmekle birlikte, sosyal yardımlaşma, dayanışma, barış ve kardeşliğe çok önemli bir katkı sağlamış olur. Bunun da ötesinde zekât ibadetini yerine

getirmenin yaygınlaştığı bir toplumda üst gelir grubundan alt gelir grubuna, zenginden fakire bir gelir transferi gerçekleşmiş olacaktır. Bunun sonucunda toplumda zengin ile fakir arasında bir gelir uçurumunun oluşmasının önüne geçilirken, fakir ve muhtaç durumda olan insanlar ihtiyaçlarını karşılama adına önemli bir kaynak ve imkân elde edeceklerdir. Böylece piyasada mal ve hizmet mübadelesi canlanacak, üretim ve istihdam artacak, neticede o toplum ve ülkenin millî hasılasının artmasına önemli bir katkı sağlanmış olacaktır.

Bilindiği gibi tüketim harcamalarını belirlemeyen en önemli unsurlardan birisi gelir düzeyidir. Yüksek gelir grubunda bulunan bir tüketicinin marjinal tüketim eğilimi düşük olmakta ve tüketim bileşimi zorunlu tüketim mallarından lüks tüketim mallarına doğru kaymaktadır. Fakir ve düşük gelir grubu içinde yer alan bir tüketicinin marjinal tüketim eğilimi ise yüksek olmakta ve tüketim bileşimlerini zorunlu ihtiyaçları oluşturmaktadır (Eke, 1980: 107). Dolayısıyla İslâm'ın emrettiği ve öngördüğü mâlî ibadetlerin yerine getirildiği bir toplumda gerçekleşen gelir transferiyle zenginden, yani üst gelir düzeyindeki kişilerden, alt gelir düzeyindeki fakirlere aktarılan yardımlar, marjinal tüketim eğilimi çok yüksek olan bu kesimde tüketim harcamalarının artmasına sebep olacaktır. Böylece servet ve zenginliğin belli ellerde toplanması halinde düşen ortalama tüketim eğilimi, bu kesimdeki talebin ve tüketim harcamalarının artmasıyla yükselecek, hal ve hizmetlere olan talep artacak, sonuçta toplumda ekonomik canlanma meydana gelecektir.

İslâm dininin emrettiği zekât ve kurban uygulaması ile tavsiye ettiği sadaka çeşitleriyle günümüz dünyasında sosyal adaletin sağlanmasında devletin uhdesine aldığı sosyal güvenlik sisteminin bir ibadet ve manevî sorumluluk çerçevesinde hayata geçirildiğini söyleyebiliriz. Hattâ bu örneklerde olduğu gibi mecburi sosyal güvenlik müesseseleri ve uygulamalarının yanı sıra, tamamen kişilerin istek ve iradelerine bırakılmış (sadaka gibi) mecburî olmayan sosyal güvenlik müesseseleri bulunmaktadır (Armağan, 2009: 18).

Diğer yandan İslâm dini sermaye birikiminin esası olan servetin sürekli olarak harcama (infâk) ve yatırım (ticaret) sürecinde tutulmasını ister. Bu birikim batılı anlamda bir sermaye birikimi değil, toplumun geneline yayılmış bir sermaye birikimidir. Başta zekât, sadaka ve benzeri transferlerle sosyal adaletin sağlanması ve refahın tüm toplum katmanlarına yayılması olgusunun yanı sıra, bu uygulamalar üretim ve yatırımlar için bir tür finansman kaynağı olarak kabul edilmiştir (Tabakoğlu, 2005:154).

Diğer yandan İslâm, servetin belirli ellerde toplanmasını arzulanan bir durum olarak görmemiş, bu durum zekât, kurban, sadaka gibi düzenlemelerle büyük ölçüde engellenmiştir (Ayengin, 2003: 658).

Bir İslâm toplumunda ekonomik hareketliliği olumlu yönde etkileyen ibadetler zekât, kurban ve sadakadan ibaret değildir. Bir takım ibadetlerin hatâen ve elde olmayan sebeplerle yerine getirelemediği, bozulduğu veya işlenmemesi gereken bazı hatâ ve kusurların işlendiğinde, bu olumsuz davranışların manevî sorumluluğundan ve ahiret mes'uliyetinden kurtulabilme adına bir çözüm ve kurtuluş yolu olarak sunulan keffâretlerin büyük kısmı malî özelliğe sahiptir. Bu yönüyle fıkıh kaynaklarında keffâret-i fitr/savm (oruç keffâreti), keffâret-i zihâr (zihâr keffâreti), keffâret-i yemîn (yemini bozma keffâreti), keffâret-i cinâyeti'l-hacc (haccın kurallarını ihlâl etme keffâreti), keffâret-i katl (hatâen bir kimseyi öldürme keffâreti) ve keffâret-i cimâ' fi'lhayz (hayız döneminde cinsel münasebette bulunma keffâreti) (Yazır, 1997: III/224-225) imkân sahibi Müslümanların işledikleri günah ve hatâların manevî telâfisine yönelik maddî nitelikte ve infak özelliğini taşıyan uygulamalardır.

Yukarıda belli başlıklar altında detaylı olarak verildiği gibi keffâretler genelde köle azad etmek, fakiri doyurmak veya giydirmek, fakire tasaddukta bulunmak ve oruç tutmak şekillerinde belli ibadetlerden meydana gelir ve bunlardan birinin icrâsıyla ifâ edilmiş olur (Yaran, 2002: 182). Öyle ki, başta Şâfiîler, Hanbelîler, Malikîler olmak üzere İslâm Hukukçularının çoğunluğu keffâret borcunu ödemediği ölen bir kişinin varislerince bu borcun yerine getirilmesi gerektiğine dair görüş ortaya koymuşlardır (İbn Hazm, 1984: IV/420; Serahsî, 1331: VIII/153)

İslâm'ın insan hak ve hürriyetlerine verdiği önem ve önceliğin, kölelerin hürriyetlerine kavuşması için çeşitli ortam ve vesileler geliştirdiğinin açık göstergelerinden birisi köle azadını büyük sevaplar arasında sayması ve keffâretlerin ifâsında köle azadını genellikle ilk sıraya koyması dikkat çekicidir.

Diğer yandan âyetlerde ve hadis-i şeriflerde imkânlar doğrultusunda keffâret olarak köle azad edilmesinin zikredilmesini bir başka açıdan da değerlendirmek mümkündür. Her ne kadar günümüzde kölelik müessesesi ortadan kalkmış olsa da, kölelik, İslâm'ın doğuşundan yakın bir zamana kadar bu bir vak'a olarak uygulanmakta ve kabul edilmekteydi. Köleliğin uygulandığı, normal görüldüğü bir zeminde kölenin, özellikle de Müslüman bir kölenin azad edilmesinin dinî, sosyal ve ekonomik sonuçları olacaktır. Hürriyetine kavuşan bir köle nasıl dinî vecibelerine rahatlıkla yerine getirebilecekse, tüm hür insanlar gibi mülk edinebilecek, iş kurabilecek, yatırım yapabilecek, bir ücret karşılığı çalışabilecek veya çalıştırabilecek bir duruma gelecektir. Bu açıdan baktığımızda İslâm Hukukuna göre insanlar için aslanan özelliğin hürriyet, köleliğin ise arızî olduğunu, her fırsatta tüm ferdleri hür olan bir toplumun inşâsının hedeflendiğini, köleliği bedava bir üretim faktörü olarak görmediğini söyleyebiliriz.

Fakirlik, her toplum için söz konusu olduğu gibi İslâm toplumu için de en önemli ve mutlaka çözülmesi gereken problemlerden birisidir. Bu öncelikli problemin çözümünde yine ibadet şuuruyla yerine getirilen, karşılığı âhirete yönelik olan farz ve vacip emirlerde olduğu gibi, keffâret gibi ahiret sorumluluğundan kurtulma vesilesi olarak gösterilen uygulamalar çok önemli rol üstlenmektedir.

Örneğin yemini bozma keffâretine dair tercihlerin sıralandığı Mâide Sûresi 89. âyette yeminini yerine getirmeyen mükellefin muhatap olduğu ilk emrin 10 fakiri doyurmak, ikinci şıkkın da 10 fakiri giydirmek oluşu dikkat çekicidir. Her ne kadar âyetin nazil olduğu dönemin şartları dikkate alındığında, ilk emrin fakirleri doyurmak olmasının önemi açık olsa da, fakirlik gerçeğinin günümüze kadar hemen her dönemin ve çağın en temel problemlerinden birisi olduğu gayet açıktır. Doğrudan yemin gibi şahsî bir sorumluluğu yerine getirmemenin manevî telâfisi olarak imkân çerçevesinde “10 fakir” gibi miktarı azımsanmayacak muhtaç ferdin beslenme ve giyinme gibi en acil ve temel ihtiyaçlarının karşılanması şartının öne sürülmesi, İslâmın sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya verdiği önem ve önceliği göstermektedir.

Keffâretlerin bir başka yönü, tıpkı diğer emir ve yasaklarda olduğu gibi ferdin kendi iradesiyle yerine getirilmesidir. Keffâreti ifâ eden bir kişi, işlediği suçun cezâsını haricî baskı ve zorlama olmaksızın gönüllü olarak yerine getirmekle sadece günah yükünden ve karşılığı olan uhrevî cezâdan kurtulma adına bir adım atmış olmamakta; aynı zamanda kendini gönüllü bir eğitime tabi tutmaktadır. Üstelik bunu maddî imkânları çerçevesinde bizzat çalışarak biriktirdiği servet ve zenginliğinden fedakârlıkta bulunarak yapmaktadır. Bu öyle bir eğitim sürecidir ki, bir yandan bireyin hatâ ve günahlara karşı duyarlılığı artmakta, bir yandan fakr-u zarûret içinde olan, hattâ geçmişte olduğu gibi hürriyetinden mahrum kalan kişilere yardım eli uzatmakta, diğer yandan benzer hassasiyete sahip olan bireylerin meydana getirdiği bir toplum içinde sosyo-ekonomik yardımlaşma ve dayanışma had safhaya ulaşmaktadır. Ferdî otokontrol sistemi içtimaî ve sosyal otokontrol sistemiyle adeta bütünleşmektedir.

SONUÇ

Bu makalede yer verdiğimiz keffâretler ekseriyet itibariyle, Kitap ve Sünnet ile sabittir. Ancak oruç bozma ve cinsel yasakları ihlâl etme keffâretine dair Kur’ân-ı Kerîm’de herhangi bir hükme rastlanılmamaktadır. Bu keffâretlerin dayandığı temel kaynak ise Sünnettir.

Orucu bozma ve Hacc kurallarını ihlâl etme keffâreti ibadetlerle, cinsel yasakları ihlâl etme ve zihâr keffâreti aile hayatı, yeminden dönme ve bir kişiyi öldürme keffâreti ise muâmelât (beşerî ilişkiler) ile bağlantılıdır.

Köle azad etme, fakirlerin yiyecek ve giyecek ihtiyacını karşılama gibi üçüncü şahısların yararına sosyal yönlü ibadetlerin ferdî hatâ ve günahlara kefarete sayılması aynı zamanda İslâm'ın hayata bakış açısını da yansıtmaktadır. Müslümanlar bir yandan işledikleri günahları affettirme çabasıyla manevî açıdan temizlenme ve uhrevî cezâdan kurtulma hedefine yönelik hareket ederken, diğer yandan keffâretleri yerine getirmek suretiyle toplumsal bir faydaya aracılık etmektedir. Bu açıdan hedeflenen ve yüzyıllar boyunca gerçekleştirilen en büyük başarı ise hürriyetten mahrum olan “kölelik” ile malî imkânlardan mahrumiyet olan “fakirlik” olgusunu ortadan kaldırmaya yönelik kullandığı argümanlardan birisi de keffâretler olmuştur. Hataen de olsa yapılan bir takım kusur ve suçlara karşı bireyleri ve toplumun genelini daha dikkatli davranma, daha titiz karar verme alışkanlığını ve hassasiyetini kazandırmanın yanı sıra, uygulamada toplumda kaçınılmaz olarak ortaya çıkan zengin-fakir farklılaşmasında fakirler lehine malî kaynak oluşturma yoluna gidilmiştir.

İslâm dinine göre toplumda refahın artması ve gelir dağılımında adaletin sağlanması önem taşımaktadır. Sosyal adalet ve adaletli gelir dağılımı üzerine yapılan sürekli vurgu, bu iki olgunun İslâm'ın temel hedefleri arasında olduğunun açık göstergesidir. Bunun da uygulamasını başta farz olan zekâ ibadeti üzere keffâret uygulamasına kadar açıkça görmekteyiz. Özellikle keffâretleri bir kulluk bilinci ve zorunlu vazifeyi yerine getirme bilinciyle hareket eden Müslüman bireylerin bulunduğu bir toplumda, gelir dağılımındaki adâlet kendiliğinden ve iradî olarak gerçekleşecektir. Özellikle keffâret sorumluluğunun yaygın olarak fakirleri doyurma ve giydirme yoluyla ifâ edilmesi halinde dar gelirli olanların harcama gücü artacak, piyasada mal ve hizmetlere olan talep canlanacak, bu da yeni yatırımlar için bir itici güç olacaktır. Sonuçta yukarıdan aşağıya tüm gelir grupları için harcanabilir gelir artacağı için, yapılan harcamalarla artan üretim toplam geliri artıracak, toplumun zenginlik ve refah düzeyi de artacaktır. Elbette bu süreç sadece keffâretlerin etkisiyle değil, en başta temerküzü (servetin belli ellerde birikmesini) reddeden İslâm dininin gelir dağılımındaki adaletsizlik ve eşitsizliğin temelinde bulunan bu problemi çözmeye yönelik hayata geçirdiği infâk prensibinin farklı uygulama araçlarıyla gerçekleşecektir. Makale içinde zikrettiğimiz gibi, bu araçların başında yer alan zekât, kurban, fitır sadakası ve sadaka-i cariyeye uygulamalarının yanı sıra keffâretler de infâk temelli bir toplumsal ve ekonomik yapının ortaya çıkmasında çok önemli bir rol üstlenecektir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Vecdi (1995). *Mukâyeseli İbadetler İlmihali*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Armağan, Servet (2009), “İslâm Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14, 67-84.
- Ateş, Ali Osman (1996). *İslâm'a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Ayengin, Tevhit (2003). “İslâm'da İktisadi Hayatın Ahlakî Boyutu”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 16 (4), s. 648-659.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1985). *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (1987). *Sahîhu'l-Buhârî*, Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr.
- Cerrahoglu, İsmail (1976). *Tefsir Usûlü*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çolak, Abdullah (2005). “Oruç Kefâretinin Dayandığı Hadislerin Tahlili”, *EKEV Akademi Dergisi*, 9 (23), s. 135-156.
- Debbağoğlu, Ahmet (1979). *Ansiklopedik Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'âs es-Sicistânî (1992). *Sünen-i Ebû Dâvûd*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Eke, Beğlü (1980). “Yaşama Tarzı ile Gelir Seviyesi Arasındaki İlişki”, *Sosyoloji Konferansları*, 18, 93-114.
- Gönenç, Halil Abdülkerim (1992). *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Müeyyessere*, C. II, İstanbul: Seha Neşriyat.
- Güleç, Hasan (1989). “İslâm'da Keffâretler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, s. 449-473.
- İbn Hazm el-Endelûsî (1984). *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah bin Ahmed el-Makdisî (1405). *El-Muğnî*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem (1994). *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Masâdir.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (2004), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Kahire: Dâru'l-Hadis.
- Karaman, Hayreddin; Çağrı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kafi; Gümüş, Sadrettin (2007). *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Katar, H. Mehmet (2002). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kefâret Maddesi*, C. 25, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Komisyon (1999). *İslâm ve Toplum İLMİHAL*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Macit, Yunus (2005). “Kasten Oruç Bozmanın Cezâsı İle İlgili Rivayetlerin Tahlili”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5 (3), 121-157.
- Maçin, Hasan (2001). *İslâm Hukukunda Keffâretler (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

- Mevsilî, Abdullah bin Mahmud bi Mevdud (1937). *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Kahire: Matbuâtü'l-Halebî.
- Sâbık, Seyyid (2004). *Fıkhu's-Sünne* (Trc.Tayyar Tekin), İstanbul: Pınar Yayınlar.
- Serahsî, Şemsüddin Muhammed bin Ahmed (1331). *el-Mebsût*, Mısır.
- Tabakoğlu, Ahmet (2005). *İslâm İktisadı (Toplu Makaleler II)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (2000). *Câmi-u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Müessesü'r-Risale.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed bin İsa es-Sülemî (T.y.), *Sünenü't-Tirmizî*, Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Udeh, Abdülkadir (1990). *İslâm Cezâ Hukuku ve Beşeri Hukuk (Çev Ali Şafak)*, Ankara: Rehber Yayınları.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1997). *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Yenda Yayınevi.
- Zuhaylî, Vehbe (1989). *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr.

EXTENDED ABSTRACT

Islam never ignores the human's ability to make mistakes. According to Islam, man has been created to make mistakes and sin. The most basic feature that distinguishes man from angels created in a way that does not have the feature of rebellion and animals that do not bear any responsibility is that he can make a mistake and return from this mistake with his own will.

Islam has kept the door of repentance and forgiveness open for people who show the will to turn away from their sins so that they can be saved from the spiritual and hereafter punishment of this crime. Among the ways to get rid of the spiritual punishment of the sins committed, he offered some financial compensation opportunities according to the economic possibilities of the person. It is possible to evaluate them under the heading of "financial kaffarahs".

The fact that the kaffarahs determined for some major sins and mistakes is predominantly financial, clearly highlights the social consequences. The fact that these kaffarahs, which we describe as "financial kaffarahs", are for poor, needy, and even deprived of their freedom (slaves), clearly shows that kaffarahs have social and economic consequences.

Islam rejects concentration of wealth in the hands of major individuals. Instead, it constructs a social and economic structure based on infak (spending). This structure is constructed with the worship and duties performed by individuals of their own free will. One of the basic elements of the spending-based society is kaffarah. In addition to the practices of zakat, sacrifice, sadaqah fitr and sadaqah cariyah (ongoing charity), kaffarah also plays a very important role in the emergence of a social and economic structure based on donations. The

kaffarah emerges as an obligation as a result of the abandonment of a prayer commanded by Allah, the violation of a prohibition during worship, deliberate or unconscious commitment of a haram. The fulfillment of this obligation by means of freeing a slave, feeding and dressing a certain number of poor people also brings about socio-economic consequences. While Muslims fulfill their duty of kaffarah, on the one hand, they act to have their sins forgiven, to be cleansed spiritually and to get rid of the otherworldly punishment, on the other hand, they mediate a social benefit. If the responsibility of kaffarah is fulfilled by feeding the poor and dressing them, the spending power of the low-income will increase, the demand for goods and services in the market will revive, and this will make a significant contribution to economic development. A positive development in the economic field will prepare a suitable ground for the construction of an exemplary society in which good behaviors such as peace, brotherhood, solidarity and cooperation are experienced.

In the sources of Islamic Law, kaffarah is generally included in the mentions of worship (such as fasting and pilgrimage), action (such as oath and murder) and situation (such as special conditions for women). In the studies carried out in the form of books, articles, master's thesis and doctoral thesis on the subject, either the punishment aspect, the worship aspect, or the individual's freedom from the responsibility of the hereafter have been examined.

As a result of the literature review, we have done, I have seen that there is no direct study on the socio-economic aspects and reflections of kaffarahs. I have determined that there has not been any academic study on the contribution of kaffarahs to the economic revival of the society, the transfer of income from the upper income group to the lower income group, and the provision of justice in social income distribution, emphasizing the aspect of providing and reinforcing social peace, unity and integrity in the society.

From this point of view, I felt the need to write an article on this subject with the idea of guiding the academicians who will do research in this field and preparing opportunities for newer and more comprehensive studies on this subject.

In this article, first of all, a conceptual evaluation has been made about kaffarahs, and then acts, mistakes and crimes, which are the justifications for kaffarahs, are emphasized. In this section, information is given about the worship or acts that are the subject of kaffarah, and the views and comments of Islamic jurists on the application conditions of kaffarah. Finally, the socio-economic reflections and consequences of the kaffarah were emphasized, and evaluations were made in the light of the events from the past to the present.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Araştırmacıların her birinin mevcut araştırmaya katkı oranı aşağıda belirtildiği gibidir.

Yazar'ın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Yazar: Literatür taraması, yazım, araştırmanın tasarımı, bilgi ve değerlendirmelerin ana konu ekseninde yorumlanıp sonuçlara ulaşılması.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.